

УДК 94 (477:81.373.48-027.555:82-94 (1900-1914)
(Дорошенко)

Наталія Мазур

ПУБЛІЧНЕ УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО У 1900–1914 РОКАХ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МЕМУАРНИХ ТЕКСТІВ ДМИТРА ДОРОШЕНКА)

У статті проаналізовано мемуарні тексти Дмитра Дорошенка («Мої спомини про давнє минуле (1901 – 1914 рр.)»). Вони знайомлять сучасного читача з маловідомими сторінками історії української мови початку ХХ ст., показаної через долі конкретних людей, їхніх вражень від бачених, пережитих подій. Це історія українського національного руху, життя національно свідомої інтелігенції, яка розуміла значення української мови для освіти народу, розвитку його культури.

Початок ХХ ст. позначений активним рухом за національно-культурне самоусвідомлення українського народу. У мемуарах персоналізується питання соціального і національного статусу української мови: автор пише про належність згадуваних осіб до українства, про їх ставлення до української мови.

Ключові слова: мемуарна література, українська інтелігенція, мовно-національна свідомість українців, український народ, українська мова, публічне українське слово поч. ХХ ст.

The article analyzes the memoirs Dmytro Doroshenko («My Remembrances of the Old Time (1901 – 1914)»). They introduce the modern reader to little-known pages of the history of the Ukrainian language of the early twentieth century, shown through the fate of concrete people, their impressions from the seen, experienced events. This is the history of the Ukrainian national movement, the life of the nationally conscious intellectuals, who understood the importance of the Ukrainian language for the education of the people and the development of its culture.

The beginning of the twentieth century was marked by an active movement for the national-cultural self-awareness of the Ukrainian people. In memoirs, the question of the social and national status of the Ukrainian language is personalized, where the author notes the

belonging of the aforementioned people to Ukrainians, their attitude to the Ukrainian language.

Key words: *memoir literature, Ukrainian intellectuals, language and national consciousness of Ukrainians, Ukrainian people, Ukrainian language, Ukrainian public word at the beginning of the twentieth century.*

Мемуарна література – джерело інформації, яке суб'єктивізує історію, робить її не просто переліком років і списком подій, а дає змогу відчувати минулу добу в конкретному часі, пережитому й зафіксованому в пам'яті людей – суб'єктів історії. У «Моїх споминах про давнє минуле (1901 – 1914 рр.)» (далі – «Спомини») Дмитра Дорошенка, історика, історіографа, політичного і громадського діяча, члена Української Центральної Ради, міністра закордонних справ Української Держави у 1918 р., сучасний читач знайомиться з маловідомими сторінками історії української мови початку ХХ ст., показаної через долі конкретних людей, їхніх вражень від бачених, пережитих подій. Це історія українського національного руху, життя національно свідомої інтелігенції, яка розуміла значення української мови для освіти народу, розвитку його культури. Зберігаючи історичну пам'ять народу, представники української культури розглядали мову як важливу ознаку національної самоідентифікації.

О. Оглоблин зазначав, що Д. Дорошенко – «носіє найкращих традицій української історіографії дев'ятнадцятого та початку двадцятого століть; він перший серед українських істориків розробив концепцію історії України від її початків до сучасності не тільки як процесу історичного розвитку українського народу, але і як процесу розвитку української державності» [Оглоблин 2003: 108].

У мемуарних текстах Д. Дорошенка як учасника визвольних змагань українців за створення незалежної держави на початку ХХ ст. фіксуємо особливу увагу до теми української мови, яка виборювала права використання в суспільній, публічній сфері, тобто виходила за межі домашнього вжитку.

Рух за національне відродження т. зв. українофіли не уявляли без створення українськомовної преси. Постійні заборони українського друкованого слова в Російській імперії спонукали українську інтелігенцію Наддніпрянщини до підтримання культурно-просвітницьких зв'язків із Галичиною, де українці в умовах Австро-Угорської імперії виборювали право на українські школи, університетську освіту українською мовою, де мали змогу видавати рідною мовою часописи. У Російській імперії українські культурні діячі були передплатниками галицьких видань, що сприяли пробудженню національної свідомості українців.

Автор мемуарів пише: *«Замолоду він [Францішек Богушевич] служив судовим слідчим на Чернігівщині і **прекрасно говорив народною українською мовою. Одного разу, коли він у нас був, прийшло число львівської «Зорі». Я з захопленням почав щось з нього вичитувати. Богушевич слухав, а потім узяв і поцілував мене в голову, промовивши: «Добре, хлопче, що ви любите свою мову і все своє рідне! Любіть завжди і зоставайтесь своєму народу вірні!»*** [Дорошенко 2007: 40].

Початок ХХ ст. позначений активним рухом за національно-культурне самоусвідомлення українського народу. Про це свідчать наведені Д. Дорошенком випадки, коли він чув українську мову в освітніх закладах тодішньої Росії. Оскільки українських шкіл у Росії не було і автор спостерігав спілкування інтелігентних дівчат-українок у міській школі, то в нього залишилися незабутні враження: *«Ледве дочекався суботи і був у призначену годину в школі. Це була звичайна міська школа [т. зв. Андріївська]... В школі я придбав цілий ряд нових знайомств, між іншим, познайомився з кількома студентками (за тих часів студенток називали загально «курсистками», бо вони вчилися на тих або інших курсах). Це знайомство зробило на мене певне враження: це ж я вперше в своїм житті побачив **інтелігентних дівчат-українок, які говорили українською мовою, цікавились українською справою, брали участь в національному рухові*** [Дорошенко 2007: 50-51]. Знайомство з українськомовними курсистками було

знаком того, що в свідомості освічених, інтелігентних людей зароджувався український рух, і цей рух охоплював різні соціальні прошарки населення.

Послаблення мовно-національних обмежень на книговидавання українською мовою після 1905 року, активізація діяльності Товариства імені Т. Г. Шевченка сприяли піднесенню мовно-національної свідомості українців, пор.: *«Перше товариство [Товариство імені Т. Г. Шевченка] мало допомагати матеріально українській студентській молоді, що вчилася в столиці, друге [Благотворительное Общество издания общепользных книг для малорусского народа] видавало популярні книжки для народу українською мовою»* [Дорошенко 2007: 49].

Книжки й газети українською мовою були великою рідкістю в Росії. Тому інформація про те, що в світі існують видання забороненою в Україні мовою, була для масових зібрань (вшанування Шевченкових роковин у Петербурзі) несподіваною, напр.: *«Низенько уклонився [Данило Мордовець] перед бюстом Шевченка і вийняв з кишені якийсь часопис. Розгорнув – це було число американської «Свободи». Про існування української преси за океаном у нас мало хто за тих часів і знав, а свої в Росії не було ще й духу. На тому й побудував Мордовець свою промову. От дивіться, казав він, куди сягнули слова Шевченка – аж за океан. І там знають і шанують нашого Кобзаря... Очевидно, старий не міг додати, що за океаном вільно лунає наше слово, а у нас йому нема волі!»* [Дорошенко 2007: 57].

Про те, що проблема функціонування української мови в Україні мала на той час соціальне коріння, тобто українську мову було зведено до офіційного статусу «мужичої мови» [Єрмоленко 2017: 16], свідчать і спостереження автора мемуарів. Він звертає увагу на те, що в Києві рідкісним явищем були українськомовні родини інтелігентів, пор.: *«Родина Комличенків була чисто українська: син Павло був студентом Одеського університету, дочка вчилася в Петербурзі на курсах; двоє менших хлопчиків, що вчилися в гімназії, говорили між собою по-українськи, що мене*

дуже приємно здивувало, я ще не бачив таких гімназистів» [Дорошенко 2007: 69-70].

В історії української культури часто фігурує подія відкриття пам'ятника Котляревському в Полтаві [Данилець 2013]. Історичну інформацію (оживлюють) доповнюють спомини Д. Дорошенка як учасника цього всеукраїнського свята: *«У Києві ми [студенти] довідалися, що на полтавське свято їде багато народу. **Весь поїзд в напрямку до Полтави говорив українською мовою**»* [Дорошенко 2007: 69]; *«**Полтава, в якій українська стихія була помітніша, ніж в якомусь іншому більшому місті, відразу вся заговорила українською мовою, іншої на вулицях не було чути**»* [Дорошенко 2007: 70]; *«Головою віча обрали Федора Матушевського, нині вже давно небіжчика, тоді – студент університету в Дорпаті. Він повідомив, що прийшла телеграма від міністра внутрішніх справ Плеве на ім'я міського голови Трегубова, яка **забороняла промови і привітання українською мовою. Отже, треба вирішити, яке становище має супроти цього факту зайняти українська молодь**»* [Дорошенко 2007: 71].

Заборона публічних виступів (привітань) українською мовою на цій культурній маніфестації спричинила справжній бій, пор.: *«Та «головний бій» мав бути даний увечері на академії [другий день полтавського свята]. Вже перед самими зборами розійшлася чутка, що **гостям з Галичини та Буковини дозволено виголосити привіти на українській мові, але більше нікому**»* [Дорошенко 2007: 72]. Автор мемуарів детально описує настрої, реакцію учасників полтавського свята і своєю оцінкою тодішніх історичних подій засвідчує, що активним суб'єктом історії була і є українська мова.

Емоційно-експресивно, послуговуючись лексикою на позначення звукових відчуттів, передає Д. Дорошенко, як публіка в екстазі сприймала публічне українське слово: *«Як тільки появився на сцені Романчук, розляглися такі овації, що він довго не міг говорити. Як тільки він промовив перші слова: «Чесць тобі, славний городе...», знову овації потрясли цілою залюю, й по скінченні привіту знову буря*

оплесків. Здавалося, що від гуркоту заваляться стіни! Безконечні овації супроводили слова кожного промовця. Вся зала злилася в одному пориві, люди впадали в екстаз, **звуки рідної мови електризували публіку**, і тяжко передати словами той настрій, який опанував усіх нас» [Дорошенко 2007: 73].

Дмитро Дорошенко пропонує читачам конкретний, почерговий опис подій, які відбувалися в залі, і тим самим досягає найбільшої чуттєвої переконливості своїх спогадів, запам'ятовування, відтворення і впливу на читачів. Варто навести широку детальну інформацію, оскільки вона створює картину-опис поведінки учасників полтавського свята, пор.: *«Зближається одначе черга на «своїх» промовців. Вони мають говорити за азбучним порядком, отже, першою говорить Ольга Андріївська, делегатка від чернігівського літературно-театрального товариства. Говорить тихим голосом, **але українською мовою**. Як тільки це розібрав Трегубов, підводиться з свого крісла, перебиває Андріївську, сам блідий, і заявляє, що має наказ від міністра не допускати українських привітів. В залі констернація (збентеження, розгубленість). Не всі ще розуміють, що сталося. Тоді встає і наближається до столу президії Микола Міхновський. Серед мертвої тиші він заявляє, що прибув як делегат від харківської адвокатури, що він **привіз привіт українською мовою**, але тому, що українські привіти не допущені, він передає одну тільки обкладинку, а текст привіту повезе назад до Харкова. З цими словами він кидає свою обкладинку на стіл. Серед мертвої тиші підходить Михайло Коцюбинський і робить те саме, віддаючи саму обкладинку без адреси. Трегубов, мов у якомусь півсні, мовчки приймає обкладинки, і їх скоро набралася ціла гора на столі»* [Дорошенко 2007: 73-74].

Ю. Шевельов зазначає, що в перші роки ХХ століття роблено спроби зорієнтувати мову – бодай частково – на інтелігенцію й місто. У літературі це мало успіх, а в житті, однак, мова рідко виходила поза сферу діяльності гуманітарної інтелігенції і тільки як виняток пробивалася в

верстви промисловців, комерсантів, технічної інтелігенції та промислових робітників [Шевельов 1987: 258].

Питання соціального і національного статусу української мови для автора мемуарів було завжди персоналізоване, тобто він, згадуючи когось, обов'язково зауважував про належність цього персонажа до українства, про його ставлення до української мови. Будь-яку зміну в публічному використанні української мови Д. Дорошенко коментує: *«Я завважив, що на його [Гаврила Міхновського] канцелярії **напис був українською мовою, що тоді було рідкістю. Взагалі ціла родина Міхновських була щиро українська. Та й самі Прилуки з околицею зробили на мене дуже приємне враження своєю українською національною стихією, яку було помітно на кожному кроці; я чув там [у Прилуках] раз у раз українську мову не тільки серед міщан та селян, але й серед міської інтелігенції»*** [Дорошенко 2007: 98].

Час, який «задокументовує» в «Споминах» Д. Дорошенко, позначений активною діяльністю українських культурних діячів щодо організації видань українською мовою. Так, автор згадує про дозвіл видати Св. Євангеліє українською мовою і «про полегшення цензури»: *«У Києві почули новину: в Петербурзі було вбито міністра Плеве, і в українських кругах запанувала з цього приводу велика радість... Приїхавши восени до Петербурга, я довідався про певні ознаки зміни курсу щодо українства: **було дозволено видати Св. Євангеліє українською мовою, а слідом за тим рада міністрів зробила постанову про полегшення цензури популярних книжок, бо заборона популярної української літератури, мовляв, шкідливо позначилася на культурному рівні селян «малоросійських губерній»*** [Дорошенко 2007: 93].

У «Споминах» Д. Дорошенко фіксує свої спостереження про територію поширення української мови й про її однорідний характер на різних землях, де живе український етнос, пор.: *«Ще в дорозі між Неполоківцями й Вижницею спостеріг я, що тамошні селяни говорять **чистісінькою українською мовою, мов десь на Полтавщині, і своїми***

розмовами, усім своїм поведженням і вдачею зовсім нагадували мені наших дядьків» [Дорошенко 2007: 91].

Описувані події стосувалися того часу, коли «Усі з дня на день сподівались, що ось-ось упадуть обмеження й заборони, які **тяжіли над українським словом**, і готовилися до організації української преси» [Дорошенко 2007: 101]. Показовий зміст одного з уривків «Споминів», а саме – про організацію роботи в редакції газети «Рада»: «**Праця в редакції «Ради» була поділена на відділи, кожен відділ провадив окремих співробітників. Усього було 8 відділів. Цілий персонал складався, разом з коректорами, з 12-14 людей. Редактор переглядав зміст статей і головно мову, секретар редакції правив матеріал, подаваний керівниками відділів. Питання мови відігравало дуже велику роль. Молода українська преса не мала, властиво, фахових робітників, не була вироблена й газетна мова, а тим часом читач ставив щодо мови дуже великі вимоги. Здається, в цілому світі не було таких вибагливих читачів, як українці! Школи української ані підручників не існувало, люди вчилися літературної мови з книжок і дуже вередували, вимагаючи, щоб газета писала «мовою Шевченка». Не можна було взяти просто мову українських газет у Галичині та Буковині: і там мова була ще мало вироблена і повна полонізмів та взагалі чужих слів, для звичайного читача з якоїсь Полтавщини зовсім незрозумілих. Отже, доводилося просто виробляти, творити – дуже обережно – нову газетну мову, на ґрунті мови народної й літературної. Завдання було дуже тяжке і відповідальне» [Дорошенко 2007: 116-117].**

Отже, «Спомини» Д. Дорошенка, по-перше, зафіксували важливу соціолінгвальну інформацію з історії української мови – про роль публічного українського слова; по-друге, оцінюючи тодішню невироблену газетну мову й наголошуючи на потребі творити українську літературну мову, автор виявив позицію, стратегію державника.

Данилець О. Пам'ятник Іванові Котляревському об'єднав українців в Полтаві / О. Данилець // Урядовий кур'єр. – 2013. – 16 серпня.

Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901 – 1914 роки): науково-популярне видання / Д. Дорошенко. – К.: Темпора, 2007. – 272 с.

Єрмоленко С. Я. Українська мова в науковому світогляді Михайла Грушевського / С. Я. Єрмоленко. – Х., 2017. – 45 с.

Оглоблин О. Українська історіографія 1917–1956 : пер. з англ. / О. Оглоблин. – К. : [б.в.], 2003. – 252 с.

Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): стан і статус. – Б.м. : Сучасність, 1987. – 295 с.

REFERENCES

Danylets', O. (2013). Monument to Ivan Kotlyarevsky united Ukrainians in Poltava. *Uriadovyi kurjer*. 16 serpnyu (in Ukr.)

Doroshenko, D. (2007). My memories of the old past (1901 – 1914). Kyiv: Tempora (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (2017). Ukrainian language in the scientific outlook of Mykhailo Hrushevsky. Kharkiv (in Ukr.)

Ohloblyn, O. (2003). Ukrainian historiography 1917-1956. Kyiv: [b.v.] (in Ukr.)

Shevel'ov, Yu. (1987). Ukrainian language in the first half of the twentieth century (1900-1941): state and status. B.m. : Suchasnist' (in Ukr.)

Статтю отримано 12.12.2017

Nataliia Mazur

PUBLIC UKRAINIAN WORD IN 1900 – 1914 (ON MATERIALS OF MEMORIES BY DMYTRO DOROSHENKO)

Memoir literature is a source of information that subjectivizes the history, makes it not to be just a list of years and a list of events, but also allows to experience the past day at a specific time, experienced and recorded in the memory of people – subjects of the history.

The article analyzes the memoirs of the historian, historiographer, politician and public figure, member of the Ukrainian Central Rada, and the Minister of Foreign Affairs of the Ukrainian State Dmytro Doroshenko (“My Remembrances of the Old Time (1901–1914)”). They introduce the modern reader to little-known pages of the history of the

Ukrainian language of the early twentieth century, shown through the fate of concrete people, their impressions from the seen, experienced events. This is the history of the Ukrainian national movement, the life of the nationally conscious intellectuals, who understood the importance of the Ukrainian language for the education of the people and the development of its culture.

Keeping the historical memory of the people, representatives of Ukrainian culture considered language as an important sign of self-identification of the people. In D. Doroshenko's memoirs, we put a special emphasis on the topic of the Ukrainian language, which fought for the right to use in the social and public spheres, that is, beyond the limits of home use.

The beginning of the twentieth century was marked by an active movement for the national-cultural self-awareness of the Ukrainian people. In memoirs, the question of the social and national status of the Ukrainian language is personalized, where the author notes the belonging of the aforementioned people to Ukrainians, their attitude to the Ukrainian language.

The texts under investigation show that the abatement of language and national restrictions on book publishing in Ukrainian after 1905, the activation of the T.G. Shevchenko Society contributed to the rise of the linguistic and national consciousness of Ukrainians.

D. Doroshenko in «Memories» records the time marked by the active efforts of Ukrainian cultural figures regarding the organization of publications in the Ukrainian language, their observations on the territory of Ukrainian language distribution and its homogeneous nature on different lands where the Ukrainian ethnic group lives.